

Іван Сас

Кароль Войтила про етичні цінності особистості в сфері економіки

Ivan Sas

Karol Wojtyła about ethical values of personality in the economy

The problem of strengthening ethical values in the economy and labor reflected sufficiently completely in the works of Karol Wojtyła (the Pope John Paul II). The main emphasis in his works is put on the problems of disclosure personal fulfillment and its internal spiritual potential. Works of this thinker it is necessary widely to be used to realization of modernization of world outlook of Ukrainian society.

Keywords: morality, spirituality, liberty, economy, labour, responsibility, duty, right, values, creative work, self-actualization

Проблема утвердження морально-етичних цінностей в сфері економіки та праці знаходить належне відображення в працях Кароля Войтили (папа Іоанн Павло II). Головний акцент у його творах поставлений на проблеми самореалізації людини та розкриття її внутрішнього, духовного потенціалу. Напряцювання цього мислителя є важливими для здійснення ціннісної модернізації українського суспільства.

Ключові слова: мораль, духовність, свобода, економіка, праця, відповідальність, обов'язок, право, цінності, творчість, самореалізація

У сучасному світі, де мають місце процеси глобалізації в різних сферах (економічних, культурних, політичних, релігійних, науково-освітніх тощо), гостро постає проблема збереження та реального використання в практиці життєдіяльності духовних, зокрема, морально-етичних цінностей. Адже є серйозна загроза набуття виразу аморальності багатьма процесами, що мають місце в житті людини та суспільства. Одними з найбільш гострих є проблеми збереження морального обличчя сучасною економікою та тісно пов'язаною з нею системою організації праці. Існує небезпека втрати ними гуманістичного характеру та переростання в інститут, ворожий природі самої людини. І цьому є вже конкретні факти як в Україні, так і в світі. Гонитва за прибутками, технічні інновації, нові технології виготовлення продукції та її поширення і збуту, а

за тим людина – як виробник і споживач, нерідко відходить на задній план, перетворюється в придатак до економіки, а не в її суб'єкт. Тому це питання гостро хвилює найрізноманітніші кола світової громадськості, котрі шукають варіанти ефективного вирішення подібних проблем. Серед них були і є представники церков та конфесій. Гідне місце обіймає в плеяді мислителів, прагнучих відновити людинотворчу функцію економіки та праці, польський богослов, вчений, філософ Кароль Войтила (папа Іоанн Павло II).

Творча спадщина Кароля Войтили (богословська та філософська) викликає інтерес серед дослідників по всьому світу, адже вона відображає найрізноманітніші питання релігійного, культурного, духовного, соціального, політичного, економічного, науково-технічного життя людини в сучасному світі. І кожен з перелічених моментів, розглядуваний в його працях, пронизаний етико-моральним духом. Стосовно досліджуваної проблеми, то вона також знайшла відображення у багатьох дослідників, прагнучих досягнути специфіку трактування соціально-економічних питань Каролем Войтилою. Зокрема, варто відзначити роботу М. Новака¹, в якій аналізуються погляди Кароля Войтили на людину як суб'єкт праці, умови забезпечення праці та відпочинку людини, правове підґрунтя цього процесу. Польський дослідник Л. Пітусь² вивчає особливості бачення природи праці та власності цим видатним мислителем та релігійним діячем сучасності. Заслужують на увагу також праці С. Ковальчика³, де вивчаються морально-етичні аспекти функціонування політичної та економічної сфер суспільства, В. Мислека⁴ (взаємодія країн, економічно розвинених, з країнами третього і четвертого світу, моральні проблеми сучасного глобалізованого світу), Й. Купного⁵ (модель економічного життя К. Войтили), Т. Лангана⁶ (місце людини в сучасній економіці, дегуманізація праці).

Мета даної статті, аналізуючи праці К. Войтили, присвячені проблемам економіки та праці в сучасному світі, а також доробок ряду дослідників, котрі вивчали і вивчають спадщину цього мислителя стосовно вказаних питань, подати приблизно цілісну картину розуміння даних феноменів, важливих для кожної людини. У тому числі й в Україні, де сьогодні існує серйозна загроза втрати морального обличчя та людинотворчого потенціалу економічною, соціальною сферами та ринком праці.

Неотомісти приділяють багато місця в своїх працях проблемам економіки та праці як важливих факторів морального самоздійснення осо-

би. Одним з яскравих представників такого підходу і став Кароль Войтила (папа Іоанн Павло II). Передовсім варто акцентувати увагу на зміні бачення ним місця людини в економічному житті суспільства, коли вона розглядається як суб'єкт, а не об'єкт, котрий є розчинений серед решти продуктивних сил. Кароль Войтила аналізує насамперед морально-етичні та правові аспекти життєдіяльності людини в економічній царині, що нерідко залишається осторонь наукових зацікавлень фахових вчених-економістів, але є вельми важливим для трансформації економіки в людинотворчу потугу, а не ту силу, яка нівелює її, перетворюючи в звичайний гвинтик економічних процесів. Критерій відповідальності перетворюється у вченні К. Войтили в одну з домінант соціально-економічного і морального удосконалення людини і суспільства. Такі висновки є наслідком його світоглядних засад. Духовність є завжди пріоритетною при поясненні ним будь-якого питання. Духовність, душа, відповідальність, активна діяльність є тими основами, що забезпечують становлення повноцінно сформованої особистості. Він, зокрема, наголошував, що душа є осередком «життєвих сил, які остаточно виявляють сутність людини»⁷.

Для розуміння економічних поглядів К. Войтили важливо звернутися до аналізу бачення ним механізмів здійснення людини. Тут доцільно вказати на окреслення мислителем онтологічного та ціннісного вимірів життєдіяльності людини. Звернення до цінностей спонукає людину бачити в своїх діях та вчинках повноту свого буття. Самоздійснення людини можливе тільки через вчинки: «Людина реалізується як особистість, як дехто і як цей дехто вона може ставати хорошою або поганою». Реалізація людини як особистості та її вчинки – це синхронні процеси. З цього приводу він резюмує: «Здійснювати себе і бути щасливим – це по суті тотожність»⁸. Людину дослідник характеризує наступним чином: «Природа людської особи, якою є особа як єдність душі і тіла, як єдність усіх її нахилів як духовних, так і біологічних, а також всіх інших властивостей, які для неї необхідні, щоб могла прямувати до своєї мети»⁹.

Економічне життя нерозривно пов'язане також з утвердженням морально-етичних засад в житті людини, передовсім з категорією совісті. Розсудливою та моральною людиною є та особа, котра діє згідно з вимогами власної совісті. З цим органічно узгоджується висновок К. Войтили про потребу осягнення істини, під якою розуміє добро. «Ді-

яльність є морально доброю, якщо засвідчує і виражає добровільне підпорядкування особи її кінцевій меті, а також відповідність конкретного людського вчинку з добром людини, розпізнаним у його правді розумом»¹⁰. Проникнути через самопізнання у власну суть, з одного боку, та розкрити себе через тісну взаємодію з зовнішнім світом, з другого боку – ось ті шляхи, що роблять людину щасливою та моральною. Адже поза вчинками немає ні справжньої моральності, ні справжньої самореалізації особистості. Обов'язок та любов дають людині найбільше можливості себе самоздійснити та стати моральною, доброю істотою, причім любов має стати «мірою серця» людини, її помислів та вчинків. Без любові важко досягти правди та моральності у своєму житті.

Поглиблює міркування К. Войтили про моральне самоздійснення людини аналіз ним категорії свободи. Спрямованість на духовні цінності та відповідальність справді роблять людину вільною, самостійною в своїх міркуваннях та діях. Причому це має бути обрано особистістю добровільно та свідомо, без насильства та примусу ззовні. Людина повинна цього прагнути сама і сама примушувати себе робити добрі справи. Свобода і є основою справжнього морального життя людини. В єдності свободи та відповідальності і лежить запорука морального та життєвого зростання особистості. Відповідальність людина несе як перед собою, так і перед іншими та Богом.

Становлення людини має бути присутнім на всіх етапах її життєдіяльності: в її бажаннях, виборі та рішеннях. Водночас особа повинна навчитись контролювати свою свободу, бути її господарем, а не дозволяти їй опанувати собою. Бо це вже буде не свобода, а свавілля. Бути самостійним у власному виборі, керуючись правдою як кінцевою метою та умовою вдосконалення людини – ось такий ідеал особистості пропонує К. Войтила. Людина прагне правди, бо це є голос природного закону, закладеного у ній. Правда є виявом природи Бога та водночас суті «людського пізнання та існування, науки, сумління і мудрості, яким надає правдивий сенс»¹¹. Лише власний вибір людиною добра чи зла як цінностей дозволяє судити про її моральність чи неморальність.

Вище подані міркування К. Войтили про сутність морального життя людини дозволяють краще осягнути його економічні погляди.

Ринок – річ доволі делікатна, в якій легко переступити межу допустимого з позицій моралі та етики, коли людина оречевлюється, перетво-

рюється в «розмовляюче знаряддя», значущість якого оцінюється тільки з міркувань його здатності створювати щось якісно нове. Тому людина за таких обставин перетворюється в звичайний товар, котрий можна купити, продати, орендувати, здати в суборенду тощо. Ми нині відчуваємо це як стосовно національних, так і світових масштабів розвитку ринку. Людина трактується лишень як виробник, споживач, об'єкт управління.

На переконання К. Войтили, вихідним у побудові економічного життя має слугувати фактор забезпечення природних потреб людини, а не саме по собі споживання. Адже все укорінене в природі людини і суспільства на засадах вільної праці, підприємництва і співучасті¹².

Мислитель торкнувся актуального питання про роль держави у контролі над ринковими процесами. Держава повинна контролювати ринок тією мірою, в якій він може загрожувати свободі людини, перетворюючи її у власне знаряддя. Цінність людської особи є більш важлива, ніж матеріальні блага¹³.

Створення сучасної світової економічної системи, наростання швидкої диспропорції у розвитку між країнами на різних континентах загострило проблему подолання бідності в країнах третього і четвертого світу, а також допомоги заможних країн бідним в їх економічному, соціальному і культурному розвитку. На переконання К. Войтили, важливо допомогти бідним країнам інтегруватися в спільний ринок, щоб забезпечити можливість реалізації життєвих потреб людини. На наше переконання, цього буде явно недостатньо. Важливо змінити соціальну, духовну і культурну систему в економічно слабких країнах, використовуючи і сприятливі моменти, наявні у ментальності їх жителів. Без зміни людей у ставленні до себе, котре нерідко є пасивним, споглядальним, зневажливим, проблематично вирішити ситуацію лишень за рахунок фінансових, матеріальних чи організаційних дотацій з боку розвинутих країн.

Тому в цьому відношенні цікавим та слухним є трактування природи праці мислителем. Адже праця є чинником творення та самореалізації особистості людини, її духовного розвитку. Фактично праця робить людину співтворцем світу спільно з Богом. Ця праця має бути заснована на божих заповідях і законах. Лише тоді вона набуває сенсу і змістовності. Вартісною є та праця, котра здатна змінити людину, покращити її духовне і соціальне життя. Там, де забуваємо про цінність людської особистості заради благ світу, перетворюємо себе та інших в рабів речей, результатів влас-

ної діяльності. Для нас тоді важливішими стають тенденції на ринку, матеріальні статки, машини, технології, гроші, аніж самі люди. Розвиток, де ігноруються культурні, духовні та релігійні виміри, є безперспективним для людства. Модерна епоха це переконливо довела, породивши масу проблем, прийнятих нині називати глобальними. Осмислення людством цих проблем, розуміння вартості людини та природи як самодостатніх цінностей, а не лишень субстратів для реалізації цілей світових економічних і політичних потуг, є свідцтвом його поступу, хоч і болісного, нерідко суперечливого. Легким цей шлях і не може бути. Для людини важливо у ньому робити власний вибір, а не такий, що підпорядкований зовнішнім чинникам. Ми повинні розуміти свій моральний обов'язок перед ближніми і суспільством, людством загалом, але не виконувати його механічно, сліпо. Недарма К. Войтила постійно наголошував, що розум і віра повинні завжди в справах людини йти поряд, органічно доповнюючи одна одну.

Економічне життя не можна вважати справедливим, якщо воно допускає моральну та фізичну дискримінацію працівника, позбавлює його можливості самореалізуватися. Праця повинна бути так вибудована, щоб людина відчувала радість і задоволення від її виконання, і щоб праця сприяла фізичному та інтелектуальному зростанню людини. Для цього необхідно вибудувати сприятливі матеріальні, технологічні, організаційні, правові і морально-етичні умови праці в тій чи іншій галузі економіки, причому праця не повинна витіснити можливість людині займатись морально-етичним та духовним удосконаленням, вихованням та самовихованням. У сучасних умовах існує серйозна загроза ерозії моральних цінностей людини, витіснення їх тимчасовими, але дуже сильними за своєю дією прагнень тілесних і матеріальних задоволень та утіх, споживацтва, сприйняття всього як чогось короточасного, над яким не варто серйозно задумуватись. Епоха постмодерну, яка утвердилася в 70-х роках минулого століття в розвинутих країнах Європи, яскраво це нам демонструє.

Одним з важливих моментів у вченні К. Войтили є питання власності та меж її використання. На його переконання, без права приватної власності «немислимі автономність і розвиток особи»¹⁴. Розмежування праці і власності веде до втрати інтересу людини до виконуваних обов'язків. Розуміння приватної власності буде більш органічним, коли розглядатиметься у нерозривній єдності індивідуального і спільного блага. Зем-

ні блага призначені Богом для всіх і вимагають розумного осмислення. Водночас важливо не забувати і про потреби майбутніх поколінь.

Людина як особистість має органічно узгоджувати потреби загалу з власними. Розум повинен бути активним інструментом її пізнання та практичної діяльності у всіх вимірах. Брак знань і навичок нерідко і є причиною бідності. Людська праця повинна носити творчий і впорядкований характер, бути сповненою ініціативності й підприємництва, відчуття співпраці. При цьому важливо, щоб розум використовувався в нерозривній єдності з морально-етичними цінностями та поміркованими життєвими потребами. В протилежному випадку він стає рабом споживацтва та володіння матеріальними речами.

Людина і є тією мірою, на основі запитів якої варто розвивати суспільне життя в усіх сферах і напрямках. Посилатися тільки на природні права людини, без опори на моральність і духовність, – це нерідко слугує ширмою для зловживань, а то й відверто злочинних дій. І цьому є численні приклади в сучасному світі. В такому випадку людина буде оцінюватися за залишковим критерієм. К. Войтила підсумовує з цього приводу: «Ані ринок, ані держава не є метою суспільного життя, оскільки воно само по собі володіє особливою цінністю, якій ринок і держава повинні служити»¹⁵. Суб'єкт-суб'єктні відносини повинні в царині економіки та інших сфер суспільного життя прийти на зміну діючим суб'єкт-об'єктним відносинам, що породять в людині розуміння своєї вагомості, підсилять інтерес до спільної справи, а не справи лише когось більш важливого і впливового. За попередніх відносин людині нерідко прямо говорили, що вона є лише знаряддя, інструмент чужих інтересів, її знання і працю купують, орендують, перепродують тощо. Природно, це в працівника породжувало усвідомлення свого механістичного стану в системі суспільства і держави.

Пошук правди, краси та добра є головними реперами виміру якості нашого життя, де людина і буде пріоритетною цінністю. Тому економіка та інші сфери життя людини повинні бути просякнуті етично-релігійними цінностями. Справжній прогрес економіки неможливий без поступу культури і духу людства. Не можна обґрунтувати і виправдати ніякими посиленнями на історичні умови та наявні обмеження, щоб перешкоджати утвердженню людини як базової цінності, заважати її самоздійсненню. Згадаймо, як нам нерідко казали і кажуть можновладці, що заради зрос-

тання економічного чи політичного потенціалу суспільства чи держави відмовтесь в даний момент від того, що забезпечує ваш фізичний чи духовний розвиток (медицина, спорт, освіта, культура). Ось, мовляв, заживемо в матеріальному достатку, вирішимо і інші питання. З погляду К. Войтили, причому небезпідставного, бідна культурно і духовно, слаба фізично людина не здатна досягти справжніх висот для себе. Це ж стосується і суспільства. За подібними репліками міститься прагнення конкретних поколінь уникнути моральної відповідальності. Здавна існує дилема: «Що є важливіше: матеріальне і фізичне, зовнішнє чи духовне, внутрішнє?». К. Войтила віддає пріоритет другому, бо це і робить людину людиною, реальною цінністю та мірилом суспільних і приватних дій.

Здійснений в статті аналіз поглядів К. Войтили на проблеми економіки і праці в сучасному світі дозволив зробити ряд висновків: 1) вирішення проблем економіки та праці варто шукати системно, беручи до уваги морально-етичні, правові, релігійні, психологічні і педагогічні складові; 2) збереження статусу людини як суб'єкта економічних та трудових процесів, подолання спроб перетворити її в об'єкт та додаток до них; 3) підняття рівня культури та духовності людини – вагома умова її зростання; 4) морально-етичні та релігійні засади (Бог, душа, дух, свобода, добро, відповідальність, обов'язок, вибір, право) – фундамент реального поступу економіки і сфери праці, суспільства загалом; 5) свідомий та добровільний вибір людиною добра чи зла – справжня основа для трактування її дій; 6) поєднання віри і розуму, їх взаємоповнюваність, узгодження особистого та загального – важливі складові гармонійного економічного та соціального життя людини і суспільства; 7) творчий характер економічної діяльності людини, створення різноманітних умов для її самореалізації; 8) захист державою прав людини в царині економіки та праці, обмеження зловживань на цьому ґрунті.

¹ Przewodnik po encyklikach: myśląc z Janem Pawłem II. – Poznań: W Drodze, 2003. – 320 s.

² Пітусь Л. Проблеми праці і власності в соціальному вченні сучасного католицизму: етичний аспект // Релігієзнавчі студії: збірник наукових праць. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 70-77.

- ³ Kowalczyk S. Z refleksji nad człowiekiem: człowiek – społeczność – wartość. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1995. – 309 s.
- ⁴ Mysiek W. Jan Paweł II wobec kwestii społecznej. – Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, 2008. – 270 s.
- ⁵ Kupny J. Godność człowieka a wymogi życia gospodarczego: przeciwieństwo czy komplementarność // Jan Paweł II promotorem godności człowieka: praca zbiorowa / pod red. Adama Bałabucha. – Świdnica: Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Świdnickiej; Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2007. – S. 97-101.
- ⁶ Langan T. The Pope's Teaching on Work and the Present World Situation // Servo veritatis: materiały sesji naukowej poświęconej myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II: Uniwersytet Jagielloński, Kraków 16-17 listopada 1984 / [Pod red. W. Stróżewskiego]. – Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1988. – S. 165-178.
- ⁷ Wojtyła K. Rozważania o istocie człowieka. – Kraków: Wydaw. WAM, 1999. – 128 s.
- ⁸ Войтыла К. (Иоанн Павел II). Личность и поступок. Антропологическое исследование [Электронный ресурс]. – Ч. 2. – Режим доступа: http://catholic.uz/tl_files/library/books. – С. 4.
- ⁹ Ioannes Paulus PP. Veritatis splendor. Do wszystkich biskupów Kościoła katolickiego o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła. 1993.08.06. Zasób elektroniczny. – Dostęp: john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_ip-ii_enc_06081993_veritatis-splendor_pl.html. – S. 50.
- ¹⁰ Ibidem. – P. 72.
- ¹¹ Wojtyła K. Znak, któremu sprzeciwić się będą/ K. Wojtyła // Rekolekcje w Watykanie 5-12 marca 1976. – Poznań, 1976. – 245 s.
- ¹² Jan Paweł II. Upowszechnianie, uniwersalność, zmysł humanizmu – autentyczne wartości każdej kultury. Do przedstawicieli świata kultury, Buenos Aires, 12 kwietnia 1987 // Wiara i kultura: dokumenty, przemówienia, homilie / [wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan et al.]. – Rzym; Lublin: Red. Wydaw. KUL., 1988. – Wyd. 2 (1 krajowe) popr. i uzup. – 442 s.
- ¹³ Войтыла К. Любов і відповідальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mirror01.iptelecom.net.ua/~secretar/volodymyr>.
- ¹⁴ Ioannes Paulus PP. Centesimus annus. Do czcigodnych braci w episkopacie, do kapłanów i rodzin zakonnych, do wiernych Kościoła katolickiego i wszystkich ludzi dobrej woli w setną rocznicę encykliki Rerum Novarum. 1991.05.01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_ip-ii_enc_01051991_pl.html. – P. 30.
- ¹⁵ Ibidem. – P. 49.